

TÜRÜK

2024, Yıl/Year: 12, Sayı/Issue: 37, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 19.03.2024

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 20.06.2024

Sayfa / Page: 37-65

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Dr. Muhterem SAYGIN

Dr. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı, (Denizli/Pamukkale-
Osman Aydınli Meslekî ve Teknik Anadolu Lisesi)

muhteremsaygn213@gmail.com

TÜRKÇE DİVANLARI ÖRNEKLEMİNDE ALİ ŞİR NEVÂYÎ'DE KANAAT

Öz

Son birkaç yüz yıldır kentleşme olgusu, insanları belirli kalıplara sokmuştur. Her gün kapalı bir mekândan (ev) başka bir kapalı mekâna (işyeri, okul, hastane, alışveriş merkezi vb.) yer değiştiren, tekdüze yaşayan insanın ruh, beden, kalp ve akıl bütünlüğü bedeni önceleyen biçimde bozulmaya başlamıştır. Bu durum nefsinin isteklerini yerine getirmeye çalışan, hazzın peşinde koşan, doyumsuz bir insan tipini ortaya çıkarmıştır. Bu insan tipinin en belirgin vasfı, kanaatsizliktir. Kanaatsizliğin neticesinde toplumda haset, kin, tüketim çılgınlığı ve israf gibi olumsuzluklar yaygınlaşabilmektedir.

Makalede öncelikle kanaatin anlamı açıklanmakta; kanaatin iman, taat, rıza, sabır, fakr, istiğna, şükür, tevekkül, uzlet, züht gibi tasavvuf terimleriyle ilişkisi tetkik edilerek bu kavramın anlamsal çerçevesi çizilmeye çalışılmaktadır. Kanaatin din, tasavvuf ve kültürümüzdeki yeri hakkında bilgi verildikten sonra kanaatle ilgili klasik Türk edebiyatında oluşturulan belli başlı metaforlar kısaca izah edilmektedir. Akabinde Ali Şir Nevâyî'nin örneklem olarak seçilen Garâ'ibü's-Sıgar, Nevâdirü's-Şebâb, Bedâyi'ü'l-Vasat, Fevâйдü'l-Kiber adlı divanlarında kanaatle ilgili oluşturulan teşbih, hayal ve tasavvurlar tasnif edilmekte; elde edilen veriler tablo ve grafikler yardımıyla yorumlanmakta, ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilmektedir.

Çalışmanın hedefi, Ali Şir Nevâyî'nin kanaat kavramı hakkında oluşturduğu hayal ve tasavvurları açıklamak, böylece sanatkârın dolaylı olarak da o çağın toplum zihniyetindeki kanaat algısını ortaya koymak, bu konuda günümüz insanının ve toplumlarının şuur sahibi olmasına katkıda bulunmaktır.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Çağatay edebiyatı, Tasavvuf, Ali Şîr Nevâyî, Kanaat.

OPINION IN ALI ŞÎR NEVÂYÎ IN THE SAMPLE OF TURKISH DIVANS

Abstract

The phenomenon of urbanization over the last few hundred years has put people into certain patterns. The integrity of the soul, body, heart and mind of the person who moves from one closed place (home) to another closed place (workplace, school, hospital, shopping mall, etc.) every day and lives monotonously has begun to deteriorate in a way that prioritizes the body. This situation has revealed an insatiable type of person who tries to fulfill the desires of his soul and pursues pleasure. The most distinctive characteristic of this type of person is indifference. As a result of discontent, negativities such as envy, grudge, consumerism and waste may become widespread in society.

The article first explains the meaning of opinion; The semantic framework of this concept is tried to be drawn by examining the relationship of contentment with Sufism terms such as faith, obedience, consent, patience, poverty, istiğna, gratitude, trust, solitude, asceticism. After giving information about the place of opinion in religion, Sufism and our culture, the main metaphors related to opinion created in classical Turkish literature are briefly explained. Subsequently, in Ali Şîr Nevâyî's divans named Garâ'ibü's-Sıgar, Nevâdirü'ş-Şebâb, Bedâyi'ül-Vasat, Fevâyidü'l-Kiber, which were selected as examples, the similes, dreams and imaginations created about opinion are classified; The data obtained is interpreted with the help of tables and graphs, and the results are evaluated.

The aim of the study is to explain the dreams and imaginations created by Ali Şîr Nevâyî about the concept of opinion, thus to indirectly reveal the artist's perception of opinion in the social mentality of that age, and to contribute to the awareness of today's people and societies on this subject.

Key words: Classical Turkish literature, Chagatai literature, Sufism, Ali Şîr Nevâyî, Opinion.

Giriş

İnsanların bir arada yaşayabilmesi onların sabır, hoşgörü, fedakârlık, duygudaşlık ve yardımlaşma gibi bazı değerleri benimsemesiyle mümkündür. Toplumunu oluşturan bireylerin sahip olması gereken değerlerden biri de kanaattir. Kanaatkâr olmayan bireylerden oluşan bir toplumda haset ve düşmanlık artabilmektedir. Günümüzde insanlığın büyük sorunlarından biri olan israf ve tüketim çılgınlığının en belirgin sebebi, kanaatsizliktir. Bu bakımdan kanaat, bireyin sahip olması durumunda hem kendisine hem de toplumun birliği ve huzuruna katkı sağlayan hasletlerdendir.

1. Tanımı

Türkçe Sözlük'te kanaat, "1. Elindekinden hoşnut olma durumu, kanıklık, yeter bulma, yetinme, fazlasını istememe, doyum. 2. Kanma, inanma. 3. Kanış, kanı, inanç, düşünce" diye tanımlanmıştır (Akalin vd. 2011: 1293). Kanaatin anlamı, Müntahabât-ı Lügât-i Osmâniyye'de, "Az

şey ile iktifa ile çoğa talip olmamak” (Redhouse 2016: 206), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'te ise “1. Kısmete râzı olma, bir şeyi yeter görüp fazlasını istememe. 2. kanma, kanış. 3. görüş, tahmin” (Devellioğlu 2003: 486) şeklinde verilmiştir. Kanaat kelimesi, Arapçadır. Arapça-Türkçe Sözlük'te “kanâ‘a” kelimesinin manasıyla ilgili olarak şu açıklama yapılmıştır: “1. kâr etti. 2. râzı etti. 3. edepli oldu, hayâlî oldu” (Kantar 2010: 776). El-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît adlı sözlükte, “kana‘a” fiilinin ism-i fâili olan “kâni‘” kelimesinin kısmetine razı olan ve bir mekândan başka bir mekâna giden kişi anlamına geldiği ifade edilmiştir (Mütercim Asım Efendi 2013: 3487).

Tasavvuf Terimleri Sözlüğü'nde kelimenin yetinmek anlamına geldiği belirtilmiş, insanın yaşayabilmesi için zorunlu ihtiyaçlar dışında kalan bütün nefsanî isteklerden uzak durması; yeme, içme ve çeşitli konularda aşırıya kaçmamasının kanaat olduğu ifade edilmiştir (Cebecioğlu 2014: 268). Dinî ve Felsefi Lügatçe'de kanaat ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

“İktisat, rıza, yemek içmekte itidal. Az şey ile iktifa. Mutlâk'a rıza, kısmete razı olmak. Ülfet edilen şeylerin fıkdanı indinde sükûn.(Kefaf üzere iktisar. Varidat ile masarifat arasını tesviye) Kanaat hârisane hareketlerden tevekkî demektir. Yoksa mutlâka az ile bi'l-iktifa atalet dairesinde yaşamak demek değildir. Kanaat, aynı gınadır. Çünkü gına, adem-i ihtiyaçtır. Kanaatli kimse ise birçok şeylere gayri muhtaçtır” (Bilmen 1967: 104).

Kısaca kanaat, kulun rızkını temin etmek için gerekli çabayı gösterdikten sonra Allah'ın kendisine takdir ettiğine rıza göstermesi, başkalarında olana tamah etmeyip mal ve mülk kazanma hırsıyla hareket etmemesidir. Kanaat, pek çok dinî ve tasavvufî kavramla ilişkilidir. Kanaatin anlamsal çerçevesini belirleyebilmek için iman, ibadet, taat, züht, sabır, istiğna, fakr, rıza, şükür, tevekkül gibi kavramların kanaatle ilişkisini açıklamak yerinde olacaktır.

2. Diğer Kavramlarla İlişkisi

Allah, insana pek çok nimet vermiştir. Mal, mülk, sağlık, ömür, eş ve evlat bunlardan akla ilk gelenlerdir. Kanaat; kişinin mal, mülk, yiyecek, giyim-kuşam gibi dünya nimetlerinden azı ile yetinebilmesi, bunların artması için hırslanmamasıdır. Ancak kanaat, tembellik ve atalet olarak yorumlanmamalıdır. Kişinin geçimini sağlamak için gerekli çabayı gösterip Allah'ın kendisine takdir ettiğine rıza göstermesi gerekir. Buna tevekkül denir. Çalışmaksızın Allah'ın kendisine birtakım nimetleri vermesini beklemek, kanaat ve tevekkülle bağdaşmaz. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de “İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder” (Necm, 53/39) denilmiştir. Mutasavvıflar, kanaati tevekkülün ön şartı olarak görmüşlerdir. “Çünkü kanaati olmayanın tevekkülü, tevekkülü olmayanın teslimi, aynı şekilde tövbesi olmayanın, Tanrı'ya inâbet (Tanrı'ya yönelmesi, dönmesi), ‘vera‘ı’ olmayanın da zühdü doğru olmaz” (Kuşeyrî 1978: 126-127).

İslam'a göre dünya hayatı, insan için bir sınavdır (Mülk, 67/2, Bakara, 2/155, Âl-i İmran, 3/142, Âl-i İmran, 3/146, Âl-i İmran, 3/186, Yûnus, 10/14, Hûd, 11/7, Kehf, 18/7, Enbiyâ, 21/35, Mü'minûn, 23/30, Furkân, 25/20, Neml, 27/47, Ankebût, 29/2, Ahzâb, 33/11, Zümer, 39/49, Muhammed, 47/31, Hucurât, 49/3, Mülk, 67/2, Cin, 72/17). İnsan, dünyada ya nimetlerle ya da zorluklarla sınanmaktadır. Malının az olması durumunda kişi, bunu bir sabır sınavı olarak görmelidir. “Bütün dünya; azıyla çoğuyla, acısıyla tatlısıyla, başıyla sonuyla, her şey, ama her şey,

Allah'ın kulu imtihan etmesi ve denemesi içindir. Bütün bu deneme ve imtihan vesileleri iki noktada toplanır. Sabır ve şükür. Kul, ya nimete şükreder ya da musibete sabreder” (Erginli vd. 2006: 852).

Allah'ın ihsan ettiği malın çok olması durumunda cömert olmak ve bunu bir şükür vesilesi olarak görmek gerekir. Bu bakımdan zenginlik, kanaate engel değildir. İnsan için oyun ve eğlenceden ibaret olan dünya hayatı (En'âm, 6/32, Ankebût, 29/64, Muhammed, 47/36, Hadid, 57/20) insana rabbini unutturmamalıdır. Kul, kendisine verilen nimetleri Allah'ı hatırlama ve ona şükretme vesilesi olarak görmelidir. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Süleyman ile ilgili ayette bu hakikat, şu sözlerle ifade edilmiştir: “Bir gün akşama doğru alımlı, soylu koşu atları önüne getirildiğinde, ben malı (atları) rabbimi hatırlattığı için sevdim dedi” (Sâd, 38/32-33).

Mutasavvıflar, kanaatin tanımını yaparlarken onun zenginlikle ilgisine değinmişlerdir: “Allah beş şeyi beş yere koymuştur: İzzeti tâate, zilleti günaha, heybeti gece ibadetine, hikmeti boş mideye, zenginliği ise kanâate” (Erginli vd. 2006: 527).

Kanaatkârlık, Hakk'ın rızasını kazanmak için benimsenmesi gereken bir yaşam biçimidir. Bu düşünce ile hareket edildiği takdirde sosyal adalet sağlanabilir.

Ömür, Allah'ın insanlara lütfudur. Vaktin boşa geçirilmesi veya bir işin sona bırakılıp kısıtlı bir vakte sığdırılmaya çalışılması kanaatle örtüşmez. Bu açıdan düzenli ve disiplinli olmanın kanaatle ilgili olduğu söylenebilir.

İslam'a göre kadere ve kazaya inanmak, imanın esaslarından biridir. Kul, Allah'ın kendisine takdir ettiklerine rıza göstermelidir. Bu durum, hem iman hem de taatle ilgilidir. Zira kanaat, kısmetine razı olmak anlamına gelir (Erginli vd. 2006: 527; Kara 2003: 541).

Türkçe Sözlük'te istiğna “doygunluk, gönül tokluğu” (Akalin vd. 2011: 1215), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük'te, “Aza kanaat etme, tok gözlülük 2. İhtiyaçsızlık” (Devellioğlu 2003: 456) olarak tanımlanmıştır. Kişinin dünya malına heves etmemesi, gönül tokluğu ile hareket etmesi, kanaat kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu durumda, istiğna ile kanaat arasında da bir münasebet vardır.

Genel olarak sabır, kişinin nefsin isteklerine karşı koymaya çalışmasıdır. Bu istekler hususunda kişinin kendisini kontrol edebilmesi, kanaat olarak nitelendirilebilir: “Sabır, basit hazlara karşı ise buna kanâat adı verilir” (Erginli vd. 2006: 527).

Kimseye minnet duymadan hür ve onurlu bir yaşam sürebilmek için kişinin kanaatkâr olması gerekir. Kanaat, kişiyi birtakım suçları işlemekten alıkoyar. Zenginliğe tamah ederek dolandırıcılık yapmak, hırsızlık yapmak ve kul hakkı yemek, kanaatsizliğin neticesidir.

Kanaatin ilişkili olduğu tasavvuf terimlerinden fakr, kulun acizliğinin farkına varıp yalnız Allah'a sığınmasıdır. “Fakrın hakikati kulun Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır”(Cebecioğlu 2014: 158).

Mutasavvıflar toplumsal sınıflara göre kanaatin üçe ayrıldığını ifade etmişlerdir: “Birincisi, avamın kanâati olup azıkla alakalıdır. İkincisi, havassın kanâatidir, zikirle olur. Üçüncüsü ise, havâssın havâssı kanâatidir, Allah'ı görmekle olur” (Erginli vd. 2006: 527).

Dünya hayatı, geçicidir. Tasavvufa göre dünyaya rağbet, hüznü getirir (Erginli vd. 2006: 1278). Varlığa sevinmemek, yokluğa üzülmemek, dünya nimetleri konusunda ölçülü olmak diye tanımlayabileceğimiz kanaat, tasavvuf terimlerinden zühtle de ilgilidir. Züht, dünya nimetlerinden yüz çevirmek anlamına gelir. Seyyîd Mustafa Râsim Efendi, “İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil” adlı eserinde kanaat, iman, ibadet, tevekkül, marifet, masiva, velâyet ve züht arasındaki münasebetle ilgili olarak şu tespitlerde bulunmuştur:

“Ma‘lûm ola ki, insân çünki peygamberlere inandı, îmân maqâmına erişip mü’min oldu. Ve ‘ibâdet-i bedeniyye ile ibâdet ederse ‘âbid oldu. Ve dünyâ muhibbin gönlünden çıkarıp ve Hak Teâlâ’nın az ve çok verdiği kanaat edip, rızık hüşûşunda tevekkül bâbına teveccüh ederse, zühd maqâmına erişip zâhid oldu. Ve cevâhir-i eşyâyı bilip Hâk Te‘âlâ’nın hikmetlerini anlayıp ve mebd’ ve ma‘âdiyyete vâkıf olduysa, ‘ârif-i bi’n-nefs ve ‘ârif-i bi’r-rabb olup ma‘rifetullâh maqâmına erişti. Ve terk-i mâ-sivâ edip tehzîb-i ahlâk ile kalbinde hubb-i ilâhî gâlib olursa, velâyet maqâmına erişip velî olur” (Kara 2003: 648).

Nefsin istekleri, bitmez. Elde edilen isteklerden duyulan haz, yerini başka bir arzuya bırakır. Mutasavvıflar, insanlardan uzaklaşarak nefsi (nefs-i emmâre), dünyevî arzularından arındırmaya çalışmışlardır. Buna, halvet (uzlet) denir. İnsan, sosyal bir varlıktır. Halvet, insanın sürekli toplumdan kopuk yaşam sürmesi olarak düşünülmemelidir. Halvette tefekkür ve ibadet ederek az yemek, az uyumak, az konuşmak esastır.

“Erkân-ı tarîk (tasavvuf yoluna girmenin şartları) dört tanedir: Açlık (az yemek), uzlet, az uyumak ve az konuşmak. Eğer mürit aç kalmayı (az yemeyi) başarabilirse, bunu diğer üç şart takip eder. Çünkü açlık (az yemek) az konuşmaya götürür, uyanıklığı artırır (az uyumayı sağlar) ve (bu sayede mürid) insanlardan ayrı kalmaktan hoşlanır” (Erginli vd. 2006: 1004).

Müridin halvetteyken öncelikle mide şehvetini terbiye etmesi gerekir. Bunun nasıl ve ne ölçüde yapılacağı, faydaları, amacı ve benzeri hususlardan din ve tasavvuf ile ilgili eserlerde bahsedilmiştir. Din ve tasavvuf âlimleri, kanaati nasıl algılamışlardır? Bu konunun tartışılması, kanaatin din ve tasavvuf kültüründeki yerini belirlemek açısından önemlidir.

3. Mutasavvıflara Göre Kanaat

Ebû Abdullah bin Hafif’e göre kanaat, elde bulunmayana istek duymamak ve elde bulunana ise ihtiyaç hissetmemektir. Ebû Bekr Merâğî, “Akıllı kimse dünya işini kanâat ve tehir, âhiret işini hırs ve acele, din işini ise ilim ve ittihâd ile idare eder” demiştir. Ebû Süleyman Dârânî, kanaati rızanın ilk aşaması olduğunu ifade etmiş; züht ve verâ arasındaki münasebeti, kanaat ve rıza arasındaki ilişkiye benzetmiştir. Muhammed bin Ali Tirmîzî, kanaati insanın kısmetine düşen rızka rıza göstermesi diye tarif etmiştir. Vehb bin Münebbih, zenginlik ve izzetin bir arkadaş bulmak için çıkıp dolaşmaya çıktıklarını sonra kanaate rastlayıp onun yanında kaldıklarını ve kimin kanaati besili olursa, her türlü çorbanın ona hoş geleceğini ifade etmiştir. Bîşr-i Hâfi, kanaatin sadece iman edenin kalbine yerleşen bir mülk olduğunu söylemiştir. Ebû Yezîd’e bulunduğu mertebeye nasıl ulaştığı sorulduğunda, bütün dünya sebeplerini bir araya topladığını ve onları kanaat ipiyle bağlayıp sıdk mancınığına koyarak ümitsizlik denizine attığını söylemiş, insanın huzura kavuşması için kanaatin gerekli olduğunu ifade etmiştir (Erginli vd. 2006: 526-528).

İbn-i Hibbân kanaati, gönül zenginliği olarak nitelendirmiş; kanaatin cömertliğe vesile olacağını ifade etmiştir. Râgıb el-İsfahânî kanaatin manevi bir haslet olduğunu söylemiş, zühtü kanaatin eyleme dönüşmüş hâli olarak tanımlamıştır. Mâverdî'ye göre kanaatin üç derecesi vardır. Birincisi dünya nimetlerinden yaşamı idame ettirecek kadarıyla iktifa edip fazlasını arzulamamak, ikincisi kullanacağı kadarına sahip olup fazlasına heves etmemek, üçüncüsü güçlkle elde edilecek şeylerin peşinde koşmayıp elde edilmesi mümkün olanı istemektir. Gazzâlî'ye göre ihtiyacından fazlasını isteyen ve gelecek kaygısıyla kendini harap eden kişi kanaat şerefini kaybetmiş, tamahkârlık zilletiyle lekelenmiştir (Çağrıçı 2001: 289-290).

İslamiyet'in ve tasavvufun Anadolu'da yayılmasında büyük etkisi olan Pîr-i Türkistan Ahmet Yesevî'ye göre Hz. Muhammed giyim kuşam ve açlık konusunda kanaatkârdır (Tatçı 2016: 122). Bir damlaya kanaat etmeden inci olmaz (Tatçı 2016: 253). Nefsinden geçip kanaati huy edinen ve iyilere hizmet edip dua alan âşığın kıyamet gününde üzüntüsü olmaz (Tatçı 2016: 278). Kanatkâr olan Hakk'ın didarını görür (Tatçı 2016: 340).

Hacı Bektâş-ı Velî'ye göre açgözlülük ve ikiyüzlülük insanı terk etmez. Bunun için insanın gönül şehrini arıtması ve gaflete düşmemesi gerekir. Ona göre kanaat, aklın üç hasekisinden biridir: "Şimdi, azizim! Aklın üç "hassaki" (haseki) vardır ki gidip ikiyüzlülükle, açığözlülükle, açgözlülüğü gönül şehrinden çıkarırlar. Birinci "hassaki" sabır; ikinci utanmak; üçüncüsü kanaattir" (Coşan 1996: 30).

Mevlâna, Mesnevî'de bu kavrama pek çok kez yer vermiştir. Mesnevî'de kanaat hakkında zikredilen ifadelerden bazıları şunlardır: "Sadef, kanaatkâr olduğundan içi inciyle doludur (İzbudak I. C. 1995: 2). Kanaate dair söz söylemek tamaha benzer ama hakikatte rahmettir. O nimetin bulunduğu yerde tamah ne gezer (İzbudak I. C. 1995: 190). İçi göremeyen deriyle kanaat eder. Kanaat eden yüceldi bağı, ona zindan olur (İzbudak V. C. 1995: 160). Kanattan hiç kimse ölmedi, hırsla da hiç kimse padişah olmadı (İzbudak V. C. 1995: 197). Bir kanaat, yüzlerce tabak yemekten hayırlıdır" (İzbudak VI. C. 1988: 299)

Büyük Türk mutasavvıflarından Yunus Emre, divanında kanaat hakkında şu hususlara yer vermiştir:

"Nefs ejderhasına, kanaat silahıyla karşı konulur (383/2). Nefsine uyararak kanaat sahibi olmayan kişi sergerdân (başı dönmüş, çaresiz ve perişan) olacaktır (383/3-4). Bir örnekte de kanaat hevaseti kesip atan bir bıçağa benzetilmektedir (376/7). Kanaat, saliki nefsi bütün arzu ve davranışlarından koruyan bir makamdır. Kanaat hırkasına bürünen kişi, selamettedir (230/2). Kanaat, nefis atının gemidir (93/2). Bitmez tükenmez arzular, onunla dizginlenir. Sabır ve kanaat Ashâb-ı suffa'da sembolleşmiştir (185/2). Derviş tevekkülü iş, kanaati de aş bilmelidir (295/28). Bir beyitte, nefis dâra çekilecek bir düşmana benzetilmekte, kanaat ise darağacı olmaktadır(119/3)" (Tatçı 1990: 340).

4. Kültürümüzde Kanaat

Kültürümüzde kanaate verilen önemi, genel anlamda ortaya koyabilmek için yazılı metinlerde ve sözlü gelenekte bu kavrama ne ölçüde yer verildiğini kısaca hatırlatmakta yarar vardır. Kur'an-ı Kerim'de doğrudan kanaat kelimesi geçmez. Ancak pek çok ayette (Hac, 22/36), (Bakara, 2/273), (Furkân, 25/67), (Zâriyât, 51/56-57) rızkı verenin Allah olduğu ifade edilmiş, dünya malının geçici

olduğu ve ona tamah etmemek gerektiği hatırlatılmış, kanaatkârlığın önemi vurgulanmıştır (Çağrıci 2001: 290). Hadislerde de kanaatin yüce bir değer olduğundan bahsedilmiştir. Kanaat hakkındaki hadislerden bazıları şunlardır: İslam hidayeti nasip edilen ve yeterli miktarda maişeti olup, buna kanaat edene ne mutlu! (Tirmizî, Zühd 35). Âdemoğlu ihtiyarladıkça onda iki şey gençleşir: Mala karşı hırs ve hayata karşı hırs (Buhârî, Rikâk 5; Müslim, Zekât 115; Tirmizî, Zühd 28; İbnu Mâce, Zühd 27). Bir sürüye salınan iki aç kurdun sürüye verdiği zarar, kişinin mal ve şeref hırsıyla dine verdiği zarardan daha fazla değildir (Tirmizî, Zühd, 43). Âdemoğlu için iki vâdi dolusu mal olsaydı, mutlaka bir üçüncüyü isterdi. Âdemoğlunun iç boşluğunu ancak toprak doldurur. Allah tevbe edenleri affeder (Buhârî, Rikâk 10; Müslim, Rikak 116; Tirmizî, Zühd 27). Sizden kim nefsinden emin, bedeni sıhhatli ve günlük yiyeceği de mevcut ise sanki dünyalar onun olmuştur (Tirmizî, Zühd 34; İbnu Mâce, Zühd 9). Âdemoğlunun şu üç şey dışında (temel) hakkı yoktur: İkamet edeceği bir ev, avretini örteceği bir elbise, katıksız ekme ve su (Tirmizî, zühd 30). Ey âdemoğlu! Eğer fazla malını Allah yolunda harcarsan bu senin için daha hayırlıdır, kendine saklarsan senin için zararlıdır. Kefâf (yeterli miktar) sebebiyle lev m edilmezsin. (Harcamaya), bakımları üzerinde olanlardan başla. Üstteki el (yani veren), alttaki elden (yani alandan) daha hayırlıdır (Müslim, Zekât 97; Tirmizi, Zühd 32). Zenginlik mal çokluğuyla değildir. Bilakis zenginlik göz tokluğuyladır (Buhârî, Rikak 15; Müslim, Zekât 120; Tirmizi, Zühd 40). Sizden biri, mal ve yaratılışça kendisinden üstün olana bakınca, nazarını bir de kendisinden aşağıda olana çevirsin. Böyle yapmak, Allah'ın üzerinizdeki nimetini küçük görmemeniz için gereklidir (Buhârî; Rikâk 30; Müslim, Zühd 8; Tirmizi, Kıyamet 59).

Köktürk Yazıtları'nda kanaatle ilişkilendirilebilecek ifadeler rastlanmaktadır. Talat Tekin, Bilge Kağan anıtında geçen “tok” sözcüğünün anlamını “tok gözlü” diye vermiştir: “Ey Türk halkı, (sen) tok (gözlü ve) aksisin: Açlığı, tokluğu düşünmezsin; bir (de) doyarsan açlığı (hiç) düşünmezsin” (1988: 5). Tok gözlülük, tasavvufi terimlerden hem kanaat hem de istiğnaya ilgilidir.

Kutadgu Bilig, alegorik bir eserdir. Bazı araştırmacılar, Türk edebiyatında İslami döneme ait ilk eser olarak kabul edilen Kutadgu Bilig'in asli tiplerinden Ogdurmuş'un kanaati temsil ettiğini ifade etmişlerdir.* Pek çok toplumda olduğu gibi dağlarda inzivaya çekilmek, İslam öncesi Türk toplumunda da vardır (Roux 2011: 62; Ögel 2014: 544). Kutadgu Bilig'de Ogdurmuş'un dağlarda münzevi bir yaşam sürdüğünü, orada kanaat içinde yaşayarak gönlünü arındırdığını anlatan bölümler bulunmaktadır: “Ogdurmuş ayrılarak dağa (tapa) yöneldi. Dağlara girip yalnızca (yalınguz) girip, çok uzun (ked uzun), ibâdet (tapug) yapmalardan da, söz açılıyordu. Böylece gönüllerini dümdüz yapıyorlardı” (Ögel 2014: 545). Eserde kanaatin zıddı olarak nitelendirilebilecek olan ve arzuyu temsil eden Küsemiş, Yusuf Has Hacib'in ikincil bir rol (Roux 2011: 95) olarak yer verdiği kahramanlardandır. Bu durum, onun nefsin isteklerine ve kanaate bakış açısını göstermektedir.

Öğüt, yazılı ve sözlü geleneğimizde mühim bir yere sahiptir. Edebiyatımızda, birtakım değerlerin bireylere kazandırılması amacıyla yazılmış, tamamı veya bir bölümü nasihat içerikli pek çok esere rastlanmaktadır. Kuşkusuz, bu tür eserlerde değinilen hasletlerden biri de kanaattir.

* Tülin Arseven'in hazırladığı “Ogdurmuş'ta Akıbet/Kanaat İkilemi” adlı çalışmada Kutadgu Bilig'deki kahramanlardan Ogdurmuş'un akıbet ve kanaat kavramlarından hangisini temsil ettiği konusu tartışılmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi edinmek için bu değerli çalışmaya bakılabilir.

Ayrıca atasözü, kelamıkibar ve deyimlerde de kanaatin öneminden bahsedilmiştir. Kanaatle ilgili atasözü ve kelamıkibarlardan bazıları şunlardır: Aç doymam, tok acıkmam sanır. Kanaatte izzet, tamah da zillet vardır. Azıcık aşım, ağrısız/kaygısız başım. Bugünkü tavuk, yarınki kazdan yeğdir. Çoğu zarar, azı karar. Bir başa bir göz yeter. Evdeki ayran, komşudaki yoğurttan yeğdir. Aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz. Kanaat gibi devlet olmaz.

5. Klasik Türk Edebiyatında Kanaatle İlgili Belli Başlı Metaforlar

Edebiyat, dilin estetik bir biçimde kullanılmasıdır. Sanatkâr, kelimeleri tanzim ederek ses ve anlam bakımından bir bütünlük oluşturur. Kelimelere yeni anlamlar yüklemek, bir varlığı ve kavramı başka bir varlık veya kavramla anlatmak (metafor), sanatkârların anlaşma aracı olan dili, estetik hâle getirmede başvurdukları en eski yöntemlerdendir. Metafor, sanatkârın ve devrin zihniyetini yansıtır, kavramların anlaşılır hâle getirilmesinde önemli bir rol üstlenir (Uçan Eke 2019: 240). Klasik Türk edebiyatında kanaati anlatmak için kullanılan bazı metaforlar vardır. Bu metaforlardan başlıcaları kısaca açıklanarak klasik Türk şairlerinin kanaati nasıl algıladıkları ve anlamlandırdıkları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

5. 1. Anka-Kafdağı Metaforu ve Harf Sembolizmi

Anka, Kafdağı'nda yaşadığına inanılan efsanevi bir kuştur. Klasik Türk şiirinde Kaf, varlık âlemini kuşatan bir dağ olarak düşünülmüştür (Schimmel 1999: 408; Pala 2003: 261). Şairler, onu kanaatin timsali olarak görmüşlerdir. Fuzûlî'nin dünyayı leş, dünyaya tamah edenleri akbaba olarak nitelendirdiği meşhur beytinde, kanaatkâr olanlar ise kanaat Kafi'nin Ankaları olarak tasavvur edilmiştir.

Cîfe-i dünyâ değil kerkes gibi maflûbumuz

Bir bölük 'anğalarız Kâf-ı kanâ' at bekleriz (Tarlan 2017: 274).

(Bizim arzu ettiğimiz akbaba gibi dünya leşi değildir, biz bir grup Ankalarız kanaat kafını bekleriz.)

Divan edebiyatı, kapalı bir edebiyattır. Bu edebiyatta anlatılmak istenen genellikle sembollerle ifade edilir. Hatta şairler bazı kavramları, harflerle simgeleyerek anlatmışlardır.

“Mutasavvıflar ve şairler, kavramların, okura aktarmak istedikleri derin anlamlarını, kavramın ilk harfleriyle oynayarak ifade etmenin özel bir yolunu kullanmışlardır. ‘Lütfun l’inden kahr’ın k’sinden söz ettikleri ilk dönemlerde bu anıştırma türü henüz çok ilkeldi. Ancak çok geçmeden anlamlı kombinasyonlar yapılmıştır; örneğin kaf (k) harfi ile yapılan kombinasyonlarda, Simurg’un ya da Anka’nın yaşadığı, dünyayı çevreleyen efsanevi ‘Kaf Dağı’na da atıfta bulunulması gibi. K harfi asıl olarak kurb ‘yakınlık’ kavramıyla ilişkilidir ve harf-ı kurb, yani “kurbun kafi” veya “Kaf Dağı” hayli yaygın bir ifade hâline gelmiştir çünkü özellikle Kaf Dağı, yaratılmış dünyanın sonundaki kurb makamı, insanın, Allah’a (Attar’dan beri zaman zaman Simurg’la simgeleştirilmiştir) giden yolda gerçek kurbu bulduğu yer olarak kabul edilmiştir. Başka bir kombinasyon ise kanaat ile k’dır: Kamil sûfi, efsanevi kuş gibi kanaatin Kaf Dağı’nda yaşar. Ayn harfi de buna benzer bir şekilde kullanılmıştır; anlamı çok katmanlıdır: ‘göz’, ‘pınar’, ‘asıl’ anlamlarına gelir; ayn-ı afv kelimesi yalnızca af [afv] kelimesinin başındaki ayn harfini ifade etmez, aynı zamanda ‘affin aslı’nı da ifade eder” (Schimmel 1999: 408).

Kur'an-ı Kerim'deki hurûf-ı mukattaalar, harf sembolizmi hususunda klasik Türk şiirine örnek teşkil etmiş olmalıdır. Ayrıca harflerin belli bir düzen dâhilinde yer değiştirmesi, şairlere söz ve anlam oyunu yapma kolaylığı sağlamıştır.

5. 2. Örümcek

Şairler, eserlerini oluştururken gözlemlerinden yararlanmışlardır. Bir yerde karar kılamayan sürekli yiyecek elde etme hırsıyla hareket eden sinek ile ağlarını örüp avını bekleyen ve avladığıyla yetinen örümcek arasında kıyaslama yaparak kanaati anlatmışlardır.

“Örümcek çoğunlukla sinekle beraber zikredilmiş ve mazmunlara konu olmuştur. Eflatun'a izafe edilen bir sözde, ‘Dünyada en hırslı yaratık sinek, en kanaatkâr yaratık ise örümcektir. Allah'ın en hırslı ve kararsız yaratığı en kanaatkâr olanına rızık yapması şaşılacak bir şeydir.’ denmektedir. Mevlânâ'nın ‘Ankebûtî mî nemâned bî mekes/Rızk-rârûzî resân perm î dehed’ (Örümcek sineksiz kalmaz, Allah onun günlük rızkını kanat takarak ayağına gönderir)” (Toprak 2021a: 370).

Ali Şîr Nevâyî, aşağıdaki beyitte sevgiliye kavuşma ümidi taşıyan hırslı âşığı örümcek ağındaki sineğe benzetmiştir.

Târ-ı ümmîd ara harîşni bil
Rişte-i ‘ankebût içinde meges (G. S. G. 246/6)

(Ümit iplikleri arasındaki hırslıyı, örümcek ağı içindeki sinek olarak bil.)

Nev'izâde Atâyî, dünya sevgisiyle dolu gönlü, kararsız bir sineğe benzettiği beyitte dünya malına değer vermemek gerektiğini vurgulamıştır.

Kayd-ı dünyâdur dil-i pür-ıztırâbı inleden
Târ-ı beyt-i ‘ankebûtîdür zübâbı inleden (Karaköse 2017: 218).

(Izdırap dolu gönlü inleyen dünya kaygısıdır. Sineği inleyen ise örümcek evinin ağıdır.)

5. 3. Hasır

Hasır'ın kanaati simgeleyen bir metafor olarak kullanımı, Hz. Ömer'in rivayet ettiği şu olayla ilgilidir: “Rasûlüllah (sallallahü aleyhi ve sellem)'in yanına girdim, kuru hasırın üzerine yaslanmış vaziyette buldum. Yan tarafında hasırın izini gördüm” (Buhârî, Mezâlim, 77; Müslim, Talak, 17). Bu olay, Hz. Muhammed'in dünya malına tamah etmeyip kanaat içinde yaşadığını göstermektedir.

Necâtî'nin örtü ve döşek olarak bir hasırın insana yeteceğini söylediği beyitte hasır (bûriyâ), kanaati simgelemektedir.

Tek yerde gökte zerre kadar minnet olmasın
Örtü döşek Necâtî'ye bir bûriyâ yeter (Tarlan 1992: 199).

(Yeter ki yerde ve gökte zerre kadar minnet olmasın. Necâtî'ye örtü döşek olarak bir hasır yeter.)

Hasır yere serilince zeminin durumuna göre bazı kısımlar çukurda, bazı kısımlar tümsekte kalır. Hasır üzerinde yatan kişi için onun en rahatsız edici tarafı, zeminin engebeli olduğu yerlerdir.

Mekkî bu durumu söz konusu ettiği beyitte, dünyada kanaat hasırını seren kişiye safa (mutluluk) yeri hasırın dalgalarıdır, demiştir:

Edince baş ھاşîr-i ھاnâ' at ' âlemde

Kişiye cûy-ı şafâ mevc-i bûriyâdandır (Karapanlı 2005: 72).

(Kanaat hasırı âleme yayılınca insana safa yeri o hasırın dalgalarındadır)

5. 4. Lokma

Az yemek (killet-i taam), tasavvufun temel düsturlarındandır. Lokma, tasavvuf terimi olarak insanın yaşamasına yetecek yiyeceği ifade etmek üzere kullanılan bir ibaredir. Bu bakımdan kanaati anlatan metaforlardan biri de lokmadır. Bir lokmanın kanaati simgeleyen bir ifade olması, Hz. Muhammed'in bir hadisiyle ilgili olmalıdır. Hz. Muhammed, "İnsanoğlunun hayatını sürdürmek için birkaç lokma yemesi kâfidir" buyurmuştur (Cebecioğlu 2010: 102).

"Bir lokma, bir hırka" çok azla yetinmek anlamına gelen bir ifadedir (Cebecioğlu 2014: 83) ve kanaat kavramını karşılamaktadır. Sakıb Dede, bir hırka bir lokma tabirini kullandığı aşağıdaki beyitte kanaatin öneminden bahsetmektedir.

Rağbet idemez ehl-i fenâ semt-i ğınâya

Yek-lokma vü yek-hırka olaldan aña kâfi (Arı 2018: 588).

(Yokluk ehli, bir lokma bir hırka ile kanaat ettiğinden beri tok gözlülük semtine rağbet edemez.)

Kavuşmanın nimet, ayrılığın lokma olarak düşünüldüğü beyitte, aşğın ayrılık lokmasına kanaat ettiği ifade edilmiştir.

Ni' met-i vaşluğ sebîl iken Vuşûlî derdmend

Loğma-i hicrân-ıla nice ھاnâ' at eylesün (Taş 2010: 150).

(Kavuşma nimeti herkese bol bol dağıtılırken dertli Vusûlî, ayrılık lokmasıyla nasıl yetinsin?)

5. 5. Ekmek (Nân)

Ekmek, temel tüketim maddesi olması bakımından bazen tek başına, bazen ise su ile birlikte zikredilerek kanaatin simgesi olarak şiirlerde yer almıştır. Güneş kursu, sofrası ve ekmeğin şekli arasında ilgi kurulan beyitte, insanın (kul) azıcık ekmeğe kanaat ederek yaşayabileceği ifade edilmiştir.

Nîm-nâna şol gedâ kim ھاnî' oldı dünyede

Çurş-ı mihri süfresinde kendüye nân istemez (Kesik 2018: 96).

(Dünyada yarım ekmeğe kanaat eden kul, güneş kursunun sofrasında kendine ekmek istemez.)

5. 6. Âb u dâne

Su ve tane demektir. Kanaati, simgeler. Dâne sözcüğü, tek başına kullanılabilirdiği gibi "âb u dâne" şeklinde de şiirlerde zikredilmiştir. Tevekkül ve kanaat hakkındaki Hz. Muhammed'in şu hadisi bu metaforun oluşmasına sebep olmuş olabilir: "Âdemoğlunun şu üç şey dışında (temel)

hakkı yoktur: İkamet edeceği bir ev, avretini örteceği bir elbise, katıksız ekme ve su” (Tirmizi, Zühd, 30).

Lâyık mı dâne hırşu bu fikr-i dakîk ile
Ser-geşte eyleye seni seng-âsiyâ gibi (Mengi 2020: 83).

(Tane hırşu, seni değirmen taşı gibi döndürse [avare etse] bu zarif düşünceyle muvafık mıdır?

Aşağıdaki beyitte dane yiyeceği simgelemektedir. Karıncanın yiyeceği elde etmek için aşırı hırs göstermesi eleştirilmiştir.

Mekânun eyleme evc ü hazîz devlet için
Harîş-i dâne olan mür-ı pây-mâl olma (İpekten 2019: 514).

(Mutluluğa erişmek için mekânını doruklar eyleme. Tane hırşıyla yerde sürünen karınca [da] olma.)

6. Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında Genel Anlamda Kanaat

Kuran-ı Kerim’de fani dünyaya meyletmemek gerektiğinin pek çok ayette ifade edilmesi, Hz. Muhammed’in kanaatkâr bir yaşamı tercih etmesi (Schimmel 2002: 22) ve kanaat ile ilgili hadisleri, bu kavram çerçevesinde zengin bir edebiyatın teşekkül etmesinde rol oynamış olmalıdır. Mutasavvıflar da geçici dünya nimetlerine karşı tok gözlü ve perhizkâr bir tavır takınmışlardır. Ali Şîr Nevâyî, Mahbûbu’l-Kulûb adlı eserinde kanaat hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

“Kânâ’at ‘ibâdet kuvveti hâsıl bolğunça kuvvet bile ötkermekdür ve andın artuk barça nimeniñ hevesin hayâldin kitermekdür ve bî-nevâlig bile nefsnî âzürde tutmağdur ve mañrûmluk bile kuvve-i şehvâniyyeni pejmürde tutmağdur. Kânâ’at çeşmeyîdür ki suyu almağ bile kurumaz ve mañzenîdür ki nağdi saypamağ bile öksümes. Ve mezra’ıdur ki toħmı ‘izzet ü şevket bâr birür ve şecerîdür ki şâhı istignâ vü hürmet semer kiltürür. Köñülge andın açuğluğ fâyidesi yiter ve köz andın yaruğluğ neticesi kesb iter. Kâni dervîşniñ kuruğ nânı tāmî’ şaħniñ Hıtâyî hânıdın hûbrağdur ve fariğ-i fakr-endîşniñ yavğan umacı alğuçınıñ nebâtî güllâcının merğûbrağdur. Şâh oldur ki almağay ve birgey gedâ oldur ki saçmağay ve tirgey. Ol ki kânâ’atka mu’ tâd boldı şâh u gedâ tereddüdidin âzâd boldı. Hişârîdür ki anda kirsen nefş şerridin kütulur sin” (Kargı Ölmez 1993: 184-186). “(Kanaat ibadet gücü hâsıl olunca bu güçle yaşamak bu gücün dışında kalan her şeyin isteğini düşünceden gidermek, fakirlikle nefsi engellemek mahrumlukla şehvet kuvvetini perişan etmektir. Kanaat çeşme gibidir, akmakla suyu kurumaz; hazine gibidir, harcamakla parası eksilmez tarlaya benzer tohumu izzet ve ululuk meyvesi verir ve ağaca benzer dalları istiğna ve saygı meyvesi getirir. Yetinmeyi bilen dervişin kuru ekmeği açgözlü hakanın Hıtay sofrasına benzeyen sofrasından daha güzeldir; dünyadan vazgeçip fakrı seçmiş olanın yavan omacı vermeyi değil de almayı sevenlerin güllacından daha çok tercih edilir. Hakan odur ki almayı versin, dilenci odur ki saçmayı toplasın. Kanaati tercih eden kişi hakanlık mı dilencilik mi tereddüdünden kurtulmuştur. Kanaat bir kaleye benzer oraya girince nefsin şerrinden kurtulursun)” (Türk 2016: 80-81).

Kanaat, Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında sık yer verdiği kavramlardandır. Şair, bu kavramı ifade etmek için kanaat kelimesiyle birlikte hursend (doygunluk) sözcüğünü de tercih etmiştir. Garâ’ibü’s-Sıgar adlı divanın mukattaat kısmında yer alan altı yüz doksan ve yedi yüz yirmi beş numaralı şiirlerde şiirin tamamında kanaatten bahsedilmiştir. Ali Şîr Nevâyî, altı yüz

doksan numaralı şiirde; kanaat yoluna giren gönlün yücelip hatem sahibi (sultan) olacağını, şah olmayı arzu edene göğün yüksek bir çadır yerin taht olduğunu, altın işlemeli kaftan dileyenin fena ışığında yanması gerektiğini, haşmet isteyeneye lale biten kaya zirvesinin yeteceğini, lal ve inci arzu edene kanlı gözyaşlarının kâfi geleceğini ifade ettikten sonra Nakşibendî tarikatına mensup olanların ölüm kendilerine gelene kadar bu hayat tarzına uygun olarak yaşaması gerektiğini söyleyerek kanaati hayattaki bütün varlıklarla ilişkilendirerek anlatmıştır.

Ḳanâ‘ at nakşının ifşâsı ve nakş-bendiye tarîkinin edâsı

(Kanaat nakşının sırlarını açığa çıkarma ve [kanaatin] Nakşibendî tarikatında uygulanış biçimi)

Ḳanâ‘ at tarîkiğe kirey köñül
Ki ḥatm olğay âyîn-i ‘ izzet saña

(Kanaat yoluna girmek isteyen gönül, yücelik tavrı senin ulaştığın yerdir.)

Disen şâh olay yir ü kök bes durur
Bu bir taht u ol çetr-i rif‘ at saña

(Sultan olayım diyene yer taht, gökyüzü çadırıdır.)

Fenâ şu‘ leside yaşur cismni
Kirek bolsa zer-beft ḥil‘ at saña

(Sana altın hilat gerekse yokluk kıvılcımıyla bedenini sakla.)

Yiter lâle bütken kıya kıllesı
Murâd olsa gül-gün ḥaşmet saña

(Gül renkli haşmet isteyen sana lale biten kaya zirvesi yeter.)

İrür bes arığ nükte vü kıan yaşın
Dür ü la‘ ldin zîb ü zînet saña

(İnci ve lalden ziynet isteyen sana güzel nükte ve kanlı yaş yeter.)

Disen ḥalvetim encümen bolmasun
Kirek encümen içre ḥalvet saña

(Herkes benim halvetim olmasın dersin seçkinlerle bir arada olman gerekir.)

Vatan içre sâkin bolup sâyir ol
Seferdin eger bolsa mihnet saña

(Yolculuk yapmaktan çok sıkıntı çektiysen vatan içine yerleşip gez dolaş.)

Nazarnı kıademdin yırâk salmağıl
Bu yol ‘ azmi ger bolsa rağbet saña

(Yol yürümek istersen gözünü ayaklarından uzak tutma.)

Demiñdin yırâk tutmağıl hûşnı
Ki yüzlenmegey bir dem âfet saña

(Başına bela gelmesini istemiyorsan her anını akıl ve tedbirden uzak geçirme.)

Bu dört iş bile rub^ç -1 meskûn ara
Çalınmağ ni tañ kûs-ı devlet saña

(Bu dört iş ile sana yeryüzünün dört tarafında saadet davulu çalınmasına şaşılmaz.)

Bu âheng ile bolğa sin nağş-bend
Nevâyî eger yitse nevbet saña (G. S. Muk. 690 VII/1-11)†

(Sıra sana gelene dek bu usul üzere Nakşibendî olasın.)

Klasik Türk şiirinde olduğu gibi Ali Şîr Nevâyî'nin şiirlerinin odağında aşk vardır. O, evrenin yaratılış sebebi olarak aşkı görmüştür. Bu düşüncesini Garâ'ibü's-Sıgar'ın dibacesindeki rubaide şu şekilde açıklamıştır:

Şubhanellâhi hüve'l-^ç aliyü'l-müteâl
Kim eyledi ^ç ışk baħrını mâl-â-mâl
İnsanı çü anda saldı ğavvâş -mişâl
Hem gevher-i hâl birdi hem dürr-i mağâl (H. D. Rub. 1)

(Her şeyden münezzeh olan yüceler yücesi Allah, aşk denizini ağzına kadar doldurdu. İnsana keyfiyet gevheri ve söz incisi vererek onu, oraya dalgıç olarak saldı.)

Ali Şîr Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn adlı eserinde şiirin aşk üzerine bina edildiğini ifade etmiştir (Barutcu Özönder 1996: 171). Nevâyî'nin şiir anlayışının odağında aşk olduğundan onun Türkçe divanlarında kanaati, aşk çerçevesinde ele alma zorunluluğu vardır. Klasik Türk şiirine göre aşk; sevgili, âşık ve rakip arasındaki ilişkiler üzerine kurgulanmıştır ve sevgilinin mahiyeti belirsizdir. Kanaatkârlık, âşığın vasıflarındandır. Sevgiliye dair en ufak şey, âşık için nimettir. Nimete ise hırsla değil, kanaatle yaklaşmak gerekir.

Ey Nevâyî yüzige yüz sürtmek kıılma heves
Kani^ç ol bolsañ işiki tofrağığa çihre-sây (B. V. G. 636/6)

(Ey Nevâyî! Sevgilinin yüzüne yüz sürmeye heves etme. Onun eşik toprağına yüz sürmekle yetin.)

Aşk, sıkıntıya kanaat etmektir. Âşık, sıkıntı çekmeye kanaat eder. Bu, onun derdinin dermanıdır.

Mürşidi sin bes ^ç acab ey ışk kim mağlûbnıñ
Vaşlıdınğ hem istemes miñnetka ħursend ^ç ilâc (B. V. G. 93/8)

(Ey aşk! Seni isteyene mürşit olarak sen yetersin, sana kavuşan sıkıntısına çare aramaz.)

Aşağıdaki beyte göre aşk ateşine kanaat etmek, âşığın derdinin dermanıdır. Beyitte yaraların tedavisi için merhem yakma âdeti de anımsatılmıştır.

† G. S. Günay Kut'un hazırladığı Garâ'ibü's-Sıgar İnceleme-Karşılaştırmalı Metin adlı eserin, N. Ş. Metin Karaörs'ün hazırladığı Nevâdirü's-Şebâb'ın, B. V. Kaya Türkay'ın hazırladığı Bedâiyü'l-Vasat'ın, F. K. Önal Kaya'nın hazırladığı Fevâidü'l-Kiber'in kısaltmasıdır. Bu kısaltmaların yer aldığı beyit ve şiirler mezkûr eserlerden alınmıştır. G. gazelin, S. sakinamenin, R. rubainin, Müf. müfredin, Muk. mukattaatın, Muh. muhammesin kısaltılmış biçimidir. Garaibü's-Sıgar'ın dibacesi olan Hutbe-i Devâvîn'den alınan rubai, tarafımızdan numaralandırılmıştır.

Zahımlık cânım ki ‘ ışkı otıdın hursend irür
Ot imes ol merhemî dur kim yakıptur cânıma (G. S. G. 540/2)

([Bu ateş], onun [sevgilinin] aşkının ateşine doymuş yaralı canımın iyileşmesi için yakılmış bir merhemdir.)

Sevgilinin mahallesindeki duvarın gölgesi bile âşığın kanaat edeceği bir güzellik unsurudur.

Kök revâkında kıyaş vaşını kılmañ çünkü sin
Kûyıda hursend olup min sâye-i dîvâr ile (N. Ş. G. 523/3)

(Senin yurdunda ben duvar gölgesiyle yetindiğim için bana göğün tepesindeki güneşten bahsetmeyin.)

Sevgiliden ayrı olan âşıklar, dert ehlidir. Kavuşma, onların nazarında değerli bir incidir. Fakat bu konuda âşığın kanaatkâr olması beklenir:

‘Işk hecride dürr-i vaşl istemeñ ay ehl-i derd
Köñlünüz ol naķd yâdı birle hursend eyleñiz (G. S. G. 230/5)

(Ey dert ehli! Aşk ayrılığında kavuşma incisini arzu etmeyin. Gönlünüz o değerli şeyin hatırasıyla yetinsin.)

Sevgili, rakiplere ihsanda bulunurken âşığa cefa vermektedir. Bu durumun kanaate bağlı olarak dile getirildiği aşağıdaki beyitte kavuşma, sofrada ve işret meclisi olarak nitelendirilmiştir. Beyte göre bu sofrada âşık, kan yutmaya ve gam yemeye kanaat etmektedir.

İlge ‘ işret bâdesi tuttuñ yayıp hân-ı visâl
Veh ki bizni kan yutup gam yirge hursend eylediñ (G. S. G. 375/3)

([Ey sevgili!] Rakiplere kavuşma sofrası açıp onlara işret badesi sundun. Yazık! Bizi kan yutup gam yemeye kanaatkâr ettin.)

Âşık, sevgiliye kavuşamayacağının farkındadır. Şair, aşkı somut bir şekilde anlatabilmek için ”göğsünü yarıp sevgiliyi gönlünün içinde saklamak” ifadesini kullanmıştır. Beyte göre âşık, aşkın ümidine kanaat etmektedir.

Çâk itip köksümni mañv eyley sini bağrım ara
Niçe bu ümmîd ile köñlümni hursend eyleyin (G. S. G. 502/2)

(Göğsümü yarıp seni göğsümün içine gömüp saklayayım. Bu ümit ile gönlümü ne zamana kadar avutayım?)

Klasik Türk şiirine göre sevgili erişilmezdir. Bu bakımdan âşık, onun hayaliyle iktifa eder.

Lebiñ öpmekke haddim yok bolup-min
Tağayyül birle öpmeklikke hursend (B. V. G. 116/2)

(Dudaklarını öpmek benim haddim dışında olduğundan onları [ancak] hayalimde öperek avunurum.)

Sevgilinin mahallesinin köpekleri, âşğın sevgiliyi görmesini engeller. Bu durum, âşğın sevgiliyle ilgilenip bir an onun güzelliğine kanaat etmesini önler.

İtleri allıda salıp kim mini ol kûydin
Kavmağ isterler demî meşğûl u hürsend itseñiz (F. K. G. 227/2)

(Bir an sevgiliyle meşgul olup mutlu [olmama müsaade] etseniz sevgilinin itleri beni onun mahallesinden kovmak isterler.)

Sevgilinin kavuşma sözü, âşğın kanaat edeceği durumlardandır.

İy Nevâyî va' de-i vaşlığa bol hürsend kim
Çerğ nâ-geh kıлмаğay zâhir aradın özge iş (F. K. G. 270/9)

(Ey Nevâyî! Sevgilinin kavuşma sözüne [vaadine] razı ol, felek hiçbir zaman böyle bir iş ortaya çıkarmayabilir.)

Ayrılık, âşğın sabretmekte en çok zorlandığı durumdur. Kanaatkârlık, âşğın vasfıdır. Kavuşmaya kanaat etmeyen kişi, âşık gibi ayrılık içinde kalacaktır.

Min kibi hecrğa ıalğay iy vaşl
Her kişi bolmasa hürsend saña (F. K. G. 18/6)

(Ey kavuşma! Seninle yetinmeyen herkes, benim gibi ayrılık içinde kalır.)

Şükür ve kanaat arasındaki münasebetin ele alındığı beyitte, kanaat âşğa, şükürsüzlük ise rakiplere ait bir hususiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

İy ki geh gâhî körer siz anı nâ-şükr olmañız
Vây ol mahzun ki yâd itmek bile hürsendidür (F. K. G. 148/2)

(Ey sevgiliyi ara sıra görenler [Rakipler]! Şükürsüz olmayın, onu yâd etmeye kanaat edenin [âşık] hâline üzülün.)

Kanaatin kelime anlamlarından biri de razı olmaktır (Devellioğlu 2003: 486; Kanar 2010: 776; Mütercim Âsım Efendi 2013: 3487). Aşağıdaki örneklerde kanaat, razı olmak anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki şiire göre âşık, sevgilinin zulmüne razıdır.

Ol peri kim tilbelerge ' işkıdın mânend idim
Zülfî zencîride mecnûn dik esîr-i bend idim
Cevriğa kâni' bolup vaşlığa hâcet-mend idim
Şevkıdın dem urmayın bî-dâdığa hürsend idim
Veh ki boldum hecridin rüsvâ-yı devrân ' aqıbet (G. S. Muh. 679/2-5)

(O peri sevgili, ben ona âşık olan delilere benzerdim. Saçlarının zincirine mecnun gibi bağıydım. Onun derdine razı olup ona kavuşmaya duacıydım. Onun arzusundan yakınmayıp zulmüne razıydım. Yazık ki sonunda ayrılığından dünyaya rezil rüsva oldum.)

İnananların arzusu, sevgilinin didarını (yüzünü) görebilmektir. Âşğın kendisini yalancı âşıklarla kıyasladığı beyitte, âşğın sevgilinin yüzünü bir kere görüp ölmeye razı olduğu ifade edilmiştir.

Yalğan ehl-i ıışık yarlığ katlim itme çihre aç
Bir körüp ıışık içre ölmekke mini hursend bil (B. V. G. 390/4)

([Ey sevgili!] Yalancı aşk ehli gibi beni öldürme, yüzünü aç, yüzünü bir kere görüp aşk içinde ölmeye razı olduğumu bil.)

Fakr ve kanaat arasındaki münasebetin ele alındığı aşağıdaki beyitte; dünya gelin, gelinin saçları yılan olarak tasavvur edilmiştir. Klasik Türk şiirinde hazineleri yılanların beklediğine inanılır (Pala 2003: 177). Sevgilinin yüzü vahdeti, yüze dökülen saçlar ise kesreti sembolize eder (Tarlan 2017: 477). Ayrıca tasavvuf edebiyatında dünya, kadına benzetilmiştir. Ali Şîr Nevâyî de bu benzetmeyi çok kullanmıştır (Toprak 2021b: 623). Yüz, vahdeti simgelediğinden dünyadaki nefse hoş gelen her şey kesrettir ve vahdeti örtmektedir. Fakr ehli bu güzelliklere meyletmekten yılanı tutmaktan sakındığı gibi sakınmalıdır. Hazineleri yılanların beklediğine dair inanışa çağrışım yapılan aşağıdaki beyitte dünya malına tamah etmek, kişinin eliyle yılan tutmasından daha tehlikeli görülmüştür.

Dünyâ ı arûsı zülfini tutkan ni âgeh fakrdın
Genc istemes ol kim yılan tutmak bile hursend irür (G. S. G. 139/7)

(Dünya gelinin saçını tutan fakrdan nasıl haberdar olsun? Fakrı bilen onu istemez. O, yılan tutmaya razı olur.)

Şairin Türkçe divanlarında kanaat hakkında öğüt verdiği beyitler bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte insanın kendi ahlakını düzeltmekle meşgul olması gerektiği tavsiyesinde bulunulmuş, kişinin kendisine başkalarının ahlakını kıstas alıp onunla yetinmemesi gerektiği söylenmiştir.

Sin öz hulkuñnı tüzgil bolma il ahlâkıdın hursend
Kişige çün kişi ferzendi hergiz bolmadı ferzend (G. S. G. 119/1)

(Sen kendi ahlakını düzelt başkalarının ahlakına bakıp da kanaat etme. İnsana başkasının oğlu, asla oğul olmadı.)

Âlemde her şey zıddı ile kaimdir. Ali Şîr Nevâyî'nin, Türkçe divanlarında kanaatkârlığın tamahkârlıkla kıyaslandığı beyitler vardır:

Mezmûmdur kanâ ı atıdın kâni ı itse fahr
Tâmi ı hışâlıdın kişi ni iylegey tama ı (B. V. G. 288/2)

(Kanaatkâr, kanaatıyla övünse yerilir. Açgözlü, açgözlülükten başka ne yapar?)

Açgözlü insanların diline düşmek, kanaatkâr olan için katlanılması güç bir durumdur. Kanaati bilmeyenlerin diline düşmek, tasavvufî anlamda melametle ilişkilendirilebilir. Aşağıdaki beyitte dert efsanesini ezberleyen âşğın kanaat etmeyen insanların diline düştüğü söylenmiştir.

Fesâne-i ğam u mihnet buyurduñ eylemek ezber
Kanâ ı at itmey ulusğa mini efsâne ittiñ (N. Ş. G. 357/4)

(Gam ve mihnet efsanesini ezberlemeyi bana emrettin. Beni kanaat etmeyenlerin diline düştürdün.)

Kanaat, kişinin başkalarına minnet etmesini önler ve onun öz saygısını geliştirir. Elbette insan, insana muhtaçtır. Çaba göstermeksizin başkalarına minnet etmek, insan haysiyetini incitir. Aşağıdaki beyitte insanın yaşamasına yetecek yiyeceği simgelemek amacıyla kulluk ekmeği (gedâlık nânı) ifadesi kullanılmıştır. Nevâyî'ye göre bu dünyada sultan olmayı dileyen geçimini temin etmek için şaha minnet etmemeli, kulluk ekmeğine kanaat etmelidir.

Bu fâni deyr ara ger şahlıg ister isen bolgıl
Gedâlık nânıga hursend ü bolma şehga hâcet-mend (G. S. G. 119/5)

(Bu geçici kilisede [dünya] sultan olmayı dilersem, şaha ekmek için minnet etme, kulluk ekmeğine kanaat et.)

Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn'de âşıklığı tanımlarken “Âşıklıkta ağlamaktan daha çok ve daimî olan bir şey yoktur” demiştir (Barutcu Özönder 1996: 205). Aşağıdaki şiirde ifade edildiğine göre servi boylu sevgilinin hayali âşığın hatırına gelince göz, sakladığı ve saklamaktan memnun olduğu gözyaşlarını dökmüştür. Gözden dökülen gözyaşı, ana ve atasından ayrılan evlat olarak tasavvur edilmiştir.

Yaşımga bağır kanı çü irdi mânend
Köz asradı yaş dik bolup andın hursend
Turmadı közümge yitkeç ol serv-i bülend
Bolmas kişi ferzendi kişiğe ferzend (G. S. R. 762/XXIX)

(Gözyaşlarım bağrımın kanına benzerdi. Göz, onlardan razı olup onları sakladı, gözüme o servi boylu sevgilinin hayali gelince gözyaşlarım durmadı. İnsanoğlu, insana evlatlık yapmaz.)

Aşağıdaki beyte göre ayrılık zulmünden kanlı gözyaşı dökmek, âşığın kanaat ettiği bir durumdur.

Vişâl ikbâli tapkanlar mey-i 'işret bile hem-dest
N'itey bolmay firâk idbârıdın hûn-âb hursendi (F. K. G. 619/4)

(Kavuşma mutluluğuna ulaşanlarla işret şarabı içenler ele eleyen ayrılık düşkünlüğünden kanlı gözyaşıyla doymayayım da ne yapayım?)

Sevgilinin güzellik unsurlarının asgari düzeyi dahi âşığın kanaat etmesi için yeterlidir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin güzellik unsurlarından boy ile servi kıyaslanmıştır. Can, sevgilinin boyundan çok daha az güzel olan serviye bile kanaat etmektedir:

Kaddıñ dip servni cân bolsa hursend
'Acab yalğandır ammâ râst-mânend (B. V. G. 123/1)

(Can, boyun deyip serviyle avunsa bu şaşılacak bir yalandır ama doğruya da benzemektedir.)

Sevgilinin güzellik unsurlarından yüz ile gülün kıyaslandığı aşağıdaki beyte göre gül, sevgilinin yüz güzelliğinin kendisinden daha üstün olduğuna kanaat etmiştir:

Kaıysı vech ile yüzünge da' va itkey çün irür
Genc-i hüsnüñdin muhaqqar vech ile hursend gül (N. Ş. G. 386/3)

(Senin güzellik hazinenden daha hakir olduğunu kabul eden gül, hangi yüzle yüzüne karşı güzellik iddiasında bulunabilecek?)

Nevâyî'ye göre kişinin kendi nasibine kanaat etmeyip fazlasını istemesi, onun kendi kendine sıkıntı çektirmesidir.

İsteseñ kılmağa sin cânına miñnetni ziyâde
Bolgıl öz kısmıñğa ħursend ü tama^c kılma ziyâdet (F. K. G. 79/6)

(Canına çok eziyet etmek istemiyorsan sana nasip edilene razı ol, açgözlülük etme.)

Nevâyî'ye göre dünyadaki insanlarda vefa olmadığından kimsesizliğe kanaat etmek hoştur.

Cihân ehlide muṭlâk çun vefâ yok
Ĥoş ol kim boldı bî-keslikke ħursend (F. K. G. 127/5)

(Dünya içindeki insanlarda hiç vefa yoktur. Bu yüzden kimsesizlikle yetinmek hoştur.)

Fakr ve kanaat ilişkisinin söz konusu edildiği beyitte şair, Cem ve Feridun gibi Fars padişahlarının ihtişamından bahsetmiştir. Yol ile yılan arasında çağrışım yapmıştır. Beyitte mal, mülk ve ihtişam yılan zehri olarak nitelendirilmiştir. Beyte göre kişi, fakr çanağına kanaat etmelidir.

Câm-ı Cemniñ râhı Efrîdûn yılanı zehridür
İy köñül özni sıfâl-i fakr ile ħursend kıl (F. K. G. 399/6)

(Cemin kadehinin yolu Feridun yılanı zehridir. Ey gönül! Fakr çanağıyla yetin.)

Âşığın gönlü, dertten hâli değildir. Bu durumun söz konusu edildiği beyitte gönül harabesi, baykuşun kanaat ettiği bir yer olarak tasavvur edilmiştir.

Derd kim köñlümni buzdı çıkmas andın yaĥşıdur
Çuğd yanlıg kim irür ħursend vîrânı bile (F. K. G. 564/5)

(Dert, gönlümü harap etti. Çünkü o, baykuş gibi viraneden hoşlanır; oradan çıkmaz.)

Aşağıdaki beyte göre âşk, kanlı gömleğe yüz sürmeye kanaat etmektir.

Ĥabîbiñ isteyü gül-şen ara her dem gül ister min
Mini Yûsuf'dın ayru kıldı kanlıg köñleki ħursend (N. Ş. G. 115/5)

([Ey Allahım!] Senin habibini isteyerek gülşende her dem gül ararım. Kanlı gömleğe razı [olmak] beni Yusuf'tan [sevgiliden] ayrı kıldı.)

7. Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında Kanaatle İlgili Tasavvurlar

Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında kanaatle ilgili farklı teşbih, hayal ve tasavvurlar oluşturulmuştur. Bu teşbih ve tasavvurların kullanım sıklıkları tablo hâlinde aşağıda gösterilmiştir.

Teşbih ve tasavvurlar		Frekans
Âyîn-i kana ^c at		1
Hadis	Hazine (El-kana ^c at kenzen lâ yuğni) (Çağrıcı 2001: 290).	1

Kelamıkıbar	Yücelik (‘ azze men kıana‘ a)	3
Kanaat-Anka-Kaf Dağı		1
Kıana‘ at iteki (Kanaat eteği)		1
Kıana‘ at kıüşesi, künc-i kıana‘ at) (Kanaat köşesi)		2
Kıana‘ at maħzeni		1
Kıana‘ at nakşı (Kanaat süsü)		1
Kıana‘ at şınıuğ sıfali (Kanaat kırık çanağı)		1
Kana‘ at tarihi (Kanaat yolu)		1

Tablo:1 Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında Kanaatle İlgili Teşbih ve Tasavvurlar

7. 1. Âyîn-i Kıana‘ at

Ali Şîr Nevâyî, kanaati bir yaşam biçimi olarak görmüştür. Bu durum onun ifadelerine de yansımıştır. “Âyin-i kıana‘ at” terkininin yer aldığı aşığıdaki beyitte, yüceliği arzu edenlerin kanaat âdetini benimsemesi gerektiği ifade edilmiştir. Beyitte kanaat eden yücelir, tamah eden zelil olur kelamıkıbarına yer verilmiştir.

Âyîn-i kıana‘ at tut ‘ izzet tiler irsenđ kim
İrmiş tama‘ ehlidin her kim ki zelil irmiş (B. V. G. 268/6)

(Yücelik dilersen, kanaat âdetine uy. Açığözlüler, zelil olurlarmış.)

7. 2. Hazine (Hadis)

Ali Şîr Nevâyî, kanaat en yüce hazinedir, anlamına gelen sözü açıkladığı (G. S. Muk. 725/XLI) numaralı şiirde kanaat köşesini tutmak gerektiğini kanaat timsali olan anka mazmunuyla anlatmıştır.

Kâni‘ vaşfıda kim “el-kana‘ at kenzun lâ yuğni” mazmûnı bile ‘ amel kıılır ve her niçe nef tapsa kıana‘ at kıılması

(Kanaat edenin nitelikleri hakkında “kanaat tükenmeyen bir hazinedir” sözüne (Çağırıcı 2001: 290)[‡] uygun davranan ve ne kadar fayda görse de kanaat etmeyen [kışinin durumu].)

Kıana‘ at güşesîn tutkılı ki çün ‘ ankâ bu de‘b itti
Aña kıuşlar içinde kıurb kıâfında neşîmen dur
Çü pervâzı tavuğnığ ağzı tınmas tu‘medin gerçi
Olar âhır aña evvel ketek zindânı mesken dur (G. S. Muk. 725/XLII)

(Yakınlığın Kaf dağında oturan Anka kıuşu gibi kanaat köşesini sen de tut çünkü tavuğun ağzı sürekli yiyecek yer ama sonunda ya dövülür ya da karanlık yere atılır.)

[‡] Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin “Kanaat” maddesinde bu sözün bazı kaynaklarda hadis olarak zikredildiği belirtilmiştir.

7. 3. Yücelik (Kelamıkibar)

Kanaat eden yücelir, tamah eden zelil olur anlamına gelen “‘azze men ana‘a zelle men ama‘a” şeklindeki kelamıkibara iktibas yapılan aağıdaki beyitlerde yücelik dileyenlerin başkalarına tamah etmekten vazgeçmeleri gerektiği hususu hatırlatılmıştır.

adın ‘ azizlik tilese ildin üz ama‘

Kim alknı e‘ azzi didi ‘ azze men kana‘ (B. V. G. 288/1)

(Allah’tan yücelik dilersen her eye heves etmeyi bırak. Halkın en ulusu kanaat eden yücelir, dedi.)

‘ İzzet ama‘ kim eylese terk itmeyin ama‘

Ol arlıka mûcib irür ‘ azze men ana‘ (N. . G. 288/1)

(Yüceliği arzu eden tamahkârlığı terk etmemeyi dilerse ona kanaat isteyen yücelir sözünü söylemek [hatırlatmak] gerekir.)

İlni âr eylegen ama‘ bilgil

Dâyimâ ‘ azze men ana‘ bilgil (F. K. Müf. 758)

(İnsanları alçaltan tamadır, bunu bil. Daima, kanaat kişiyi yüceltir sözünü anımsa.)

7. 4. Kanaat–Anka-Kaf Dağı

Ali îr Nevâyî, Garâ‘ibü’s-Sıgar‘ın mukattaat kısmında yer alan “kanaat en yüce hazinedir” sözünü açıkladığı şiirde ağzından lokma eksik olmadığı hâlde tamahkârlık eden tavuk ile kanaatin timsali Anka arasında kıyaslama yapmıştır. Şiire göre tavuk açgözlülüğü sebebiyle uçamamakta, dayak yemekte ve zindana (kümes) atılmaktadır. Anka ise kanaatkâr olduğundan kurb Kaf‘ında yaşamaktadır. Harf sembolizmi yapan air kurb, kanaat ve Kafdağı arasında çağrışım oluşturmuştur.

Kâni‘ vafıda kim “el-anâ‘ at kenzun lâ yunî” mazmûnı bile ‘ amel kıılır ve her niçe nef tapsa anâ‘ at kıılması

(Kanaat edenin nitelikleri hakkında “kanaat tükenmeyen bir hazinedir” sözüne uygun davranan ve ne kadar fayda görse de kanaat etmeyen [kişinin durumu].)

anâ‘ at gûsesîn tutkıl ki çün ‘ ankâ bu de‘b itti

Aa uşlar içinde urb âfında neîmen dur

Çü pervâzı tavunı ağızı tınmas tu‘ medin gerçi

Olar âır aa evvel ketek zindânı mesken dur (G. S. Muk. 725/XLII)

(Yakınlığın Kaf dağında oturan Anka kuşu gibi kanaat köşesini sen de tut, çünkü tavuğun ağızı sürekli yiyecek yer ama sonunda ya dövülür ya da karanlık yere atılır.)

Arap harfleriyle Anka kelimesinin harfleri sondan başa doğru yer deiştirdiğinde kanaat kelimesi oluşur. “Anka’nın üç harfi şudur: Ayın, nun, kaf. Bunu ters tarafından okursanız, kanaatin üç harfi çıkar: kaf, nun, ayın” (Tarlan 2017: 275). Harf sembolizmi yapan aire göre “kani‘” kelimesinin kalb sanatıyla Anka’ya dönüşmesi kanaatin delillerindedir.

anâ‘ atını delîlin inzivâ kııldı yana bir hem

Delîl uşbu ki ani‘ arfıdın alk eyledi ‘ ankâ (G. S. G. 2/10)

(Kanaatinin delili olarak inzivaya çekilsen onun bir diğeri delili de kani kelimesinin harflerinin yer değiştirmesinden Anka kelimesinin oluşmasıdır.)

7. 4. Kanaat Eteği (ana‘ at İteki)

Dağ, uzlet makamıdır ve gökyüzüne yakındır. Dağ, Türklerde kutsal kabul edilen yerlerdendir (Roux 1994: 124; Ögel 2014: 549; Bilgili 2022: 135). Nevâyi’nin şiiirlerinde de bu inanışın izlerini görmek mümkündür. Soyut kavramların somutlaştırılması sırasında giyim kuşam unsurlarından yararlanma hususiyeti Kur’an-ı Kerim’de de vardır. Araf Suresi’nde “takvâ elbisesi” (Araf, 7/26) ifadesi geçmektedir. Ali Şîr Nevâyî, Kur’an-ı Kerim’in bu söyleyiş özelliğinden etkilenmiş olmalıdır (Saygın 2022: 101-107). Ali Şîr Nevâyî, aşığıdaki beyitte kanaati etek olarak tasavvur etmiştir.

Tag kibi tarıt anâ‘ at iteki içre ayağ

Devr-i felekden saa bir urş eger şâm yiter (N. Ş. G. 177/6)

(Dağ gibi kanaat eteğini kuşanıp [masivayı] terk et. Feleğin devrinden sana akşama ulaşman yeter.)

7. 5. Kanaat Köşesi (Künc-i ana‘ at, ana‘ at Küşesi)

Nevâyî, Garâ’ibü’s-Sıgar’ın 689 numaralı şiiirinde kanaati; rıza, kısmet, nefis, tecrit (uzlet), zahir, batın, bela, itaat, benlik, aşk gibi kavramlarla ilişkilendirerek anlatmıştır. Şiiir, öğüt üslubuyla söylenmiştir. Künc kelimesi uzleti, dolaylı olarak kanaati temsil eder. Şiiirde “künc-i anâ‘ at” terkiibine yer veren şair, kanaat köşesini sultanlık olarak görmüş, başkalarına tamahkârlığı terk etmeyi ise mertlik olarak nitelendirmiştir. Şiiirde; rıza, tamah, erdem, tecrit, bela, zahir, batın, benlik gibi kavramlarla kanaatin ilişkisine değinilmiştir.

‘ Aqlnı bara arîide ma‘ aşnı düşvâr bilmek ve cünûna arâr birmek

(Aklın tüm yollarında yaşamayı kötü bilmek ve deliliğe karar vermek)

Vech-i ma‘ âş için kişi kim dise fikr itey

ısmet rızâsıdın aa bîgâneli kirek

(Geçimini düşüneyim diyen kişi kısmet rızasından bigâne olsa gerek.)

Künc-i anâ‘ at eri irür salanat velîk

İldin ama‘ nı üzgeli merdâneli kirek

(Kanaat köşesi sultanlıktır ama başkasına heves etmeyi terk etmek için mertlik gerek.)

Lezzât-ı nefis terki şemer-i ‘ âfiyet birür

Lîk ol şecerni ikkeli ferzâneli kirek

(Nefsin lezzetini terk etmek insana sağlık meyvesi verir ama o ağacı dikmek için erdem gerek.)

Kim ‘ ış esîri olsa ki mümkün imes vişâl

Derd ü belâa hem-dem ü hem-âneli kirek

(Aşk esiri olana kavuşma mümkün değildir, onun dert ve belayla aynı yerde [yaşamayı] ve ona dost olması gerek.)

Tecrîd nûrîdın kişi köz yarutay dise
Aḥbâb hecri şem‘îğa pervânelik kirek

(Kişi tecrit nurundan gözümü aydınlatayım dese sevdiğinin ayrılığında mum etrafında dönen pervane olması gerek.)

Ger encümenni dise mürîd ü muḥî‘ itey
Köp nükte vü fesânedede efsânelik kirek

(Toplumu muti ve mürit kılayım diyenin hep nükteli söz söylemede ve efsane anlatmada üstün meziyetlere sahip olması gerek.)

Bâṭın ḥarîmide tilese maḥzen-i ḥuzûr
Zâhir öyi esâsîğa vîrânelik kirek

(Kişi, batın çevresinde huzur mahzeni istese zahir evinin temelini harap etmesi gerek.)

Zâhir yüzide er tilese tâc-ı ‘izz ü câh
Derd ü belâ muḥîtiğa dür-dânelik kirek

(İnsan, zahir yüzünde makam ve yücelik tacını dilese dert ve bela denizinde inci tanesi olması gerek.)

Diseñ ḥalâş olay barısîdın Nevâyî dik
Bî-ḥodluḡ u mey içmek ü dîvânelik kirek (G. S. Muk. 689/VI 1-9)

(Nevâyî gibi hepsinden kurtulayım dersen benliği yok etmek, mey içmek [aşk] ve divanelik gerek.)

7. 6. Kanaat Mahzeni

Mahzen, mal veya değerli eşyaların saklandığı yerdir. Şair kanaati, zenginlik olarak kabul etmiş ve kanaat mahzeni ifadesini kullanmıştır. Aşağıdaki beyte göre zenginliğin ölçütü, kanaattir. İnsanların çoğu Karun’un hazineleri gibi hazineleri arzu ederken kanaat mahzenini isteyen gerçek manada sultan olduğu hatırlatılmıştır.

Pâdşâhî kim ḡanâ‘ at maḥzenin ister irür
Bir gedâ dik kim ḡayâli genc-i Ḳârûn sarıdur (F. K. G. 193/6)

(Kanaat mahzenini arayan bir padişah, bir dilenci gibi Karun hazinelerini hayal eder.)

7. 7. Kanaat Süsü (Ḳana‘ at Nakşı)

Garâ’ibü’s-Sıgar’ın mukattaat kısmında yer alan (G. S. Muk. 690) şiirin başlığı, “Ḳanâ‘ at nakşının ifşâsı ve nakş-bendiye tarîkinin edâsı” şeklindedir. Kanaati nakış olarak nitelendiren şair, şiirin genelinde kanaatin sırlarını açıklamıştır.

Ḳanâ‘ at nakşının ifşâsı ve nakş-bendiye tarîkinin edâsı

(Kanaat nakşının sırlarını açığa çıkarma ve [kanaatin] Nakşibendi tarikatında uygulanış biçimi) (G. S. Muk. 690 VII)

7. 8. Kanaat Yolu (Kana' at Tarîkı)

Ali Şîr Nevâyî, Garâ'ibü's-Sıgar adlı divanının 690 numaralı şiirinin ilk beytinde “kanâ' at tarîkı” ifadesine yer vermiştir. Şair, kanaati bir yol ve yaşam biçimi olarak görmüştür. Ona göre bu yaşam biçimini benimseyen yücelecektir.

Kanâ' at tarîkiğe kirey köñül

Ki hatm olğay âyîn-i ' izzet sağa (G. S. Muk. 690 VII/1)

([Ey gönül] Kanaat yoluna gireyim [dersen] yücelik tavrı senin ulaştığın yer olacaktır.)

7. 9. Kanaat Kırık Çanağı (Kana' at Sınuğ Sifâli)

Ali Şîr Nevâyî, kanaati anlatırken zenginlik, cömertlik ve iktidar timsali olan kişilerin isimlerini zikretmiştir. Fars hükümdarı Cem ve cömertliğiyle meşhûr Hatem-i Tayyî bu sebeple Nevâyî'nin şiirlerinde adı geçen kişilerdir. Şarabı bulduğuna inanılan Cem, meşhur kadehi sebebiyle şiirlerde söz konusu edilmiştir.

“İçine bakıldığı zaman dünyada olup biten her şeyin görüldüğüne inanılan câm-ı Cem, İran ve Türk edebiyatlarında câm-ı cihân-ârâ (dünyayı süsleyen kadeh), cam-ı cihân-nümâ (dünyayı gösteren kadeh), câm-ı cihân-bîn (dünyayı gören kadeh), cam-ı giti-nümâ (dünyayı gösteren kadeh) adlarıyla da anılır”(Yazıcı 1993: 42).

Fevâyidü'l-Kiber'in mukattaat kısmında yer alan aşağıdaki şiirde “kanaat kırık çanağı” ifadesi yer almaktadır. Şiirde geçen mey, aşkı sembolize etmektedir. Tortu, şarabın en değersiz kısmıdır. Şiirde şarabın tortusu, Cem'in saltanat kadehindeki meyden üstün görülerek kanaat kavramı yüceltilmiştir.

Kanâ' at sınuğ sifâlin câm-ı Cemdin ve fakr kuruğ nânın Hâtem çikken ni' amdın yahşırak körer tenbîhi

(Kanaatin kırık tasını Cem'in kadehinden ve fakrın kuru ekmeğini Hatem'in nimetlerinden daha güzel görme uyarısı)

Sınuğ sifâl ki mey dürdin içkeli tapsağ

Qabûl iylemegil câm-ı saltanat Cemdin

İlligge kirse kuruğ nân ma' âş için çikme

Neşât ni' metiniğ minnetini Hâtemdin (F. K. Muk. 702)

(Meyin tortusunu içmeye kırık tas bulsan Cem'in saltanat kadehini kabul etme. Eline kuru ekmek geçse mutluluk nimetini yaşamak için Hâtem'e minnet etme)

Sonuç

İnsan, sosyal bir varlıktır ancak çalışmaksızın başkalarına minnet ederek yaşamak, kişinin onurunu zedeler. Bu sebeple kanaat, kişinin özsaygının gelişmesine katkı sağlar. İnsanın elinde bulunana kanaat etmemesi; onun hırsızlık, yolsuzluk, gasp gibi olumsuz davranışları sergilenmesine zemin hazırlayabilmektedir. Başkasının sahip olduklarına tamah etmek; kıskançlık, kin, haset,

düşmanlık gibi kötü hasletlere ve çağımızın önemli sorunlarından biri olan tüketim çılgınlığı ve israfa sebep olabilmektedir. Bu bakımdan kanaat, bireyin ve toplumun huzuru için gereklidir.

Klasik Türk şiirinde olduğu gibi Ali Şîr Nevâyî'nin şiirlerinin odağına aşk konusu vardır. Klasik şiir telakkisine göre aşk; sevgili (maşuk), seven (âşık) ve rakip olmak üzere üç tip arasındaki ilişkiler örüntüsüdür. Âşığın sahip olması gereken hususiyetlerden biri de kanaattir. Ali Şîr Nevâyî, Türkçe divanlarında bu kavramı anlatmak için kanaat ve hursend kelimelerini tercih etmiştir. Hursend sözcüğü; avunmak, yetinmek, doyunluk, razı olmak, memnun olmak, hoşlanmak, inanmak ve kabul etmek anlamına gelecek şekilde geniş bir anlam yelpazesi içinde kullanılmıştır. Hayal ve tasavvurlar oluşturulurken ise kanaat kelimesi tercih edilmiştir.

Âşığın bir vasfı olan kanaat, Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarında genel olarak şu şekilde yer almıştır: Âşık sevgilinin hayaline, sevgili için kanlı yaş dökmeye, sevgilinin yüzünü bir kere görüp ölmeye, aşk ateşinde yanmaya, kan yutup gam yemeye, sevgilinin eşığının toprağına yüz sürmeye ve sevgilinin mahallesindeki duvarın gölgesine kanaat eder. Kavuşma değerli bir incidir, âşığın onu elde etmede kanaatkâr davranması gerekir. Hatta âşık, kavuşma incisinin hayaline bile kanaat etmelidir. Âşık, sevgilinin vaadine kanaat etmelidir çünkü felek âşığa bu fırsatı bir daha vermeyebilir. Âşık olmak, Yakup gibi kanlı gömleğe yüz sürmeye kanaat etmektir. Aşk, sıkıntıya kanaat etmektir.

Ali Şîr Nevâyî; ahlak konusunda kişinin başkalarını ölçüt almaması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre kişi başkalarının ahlaki özelliklerine bakıp kendi ahlakına kanaat etmemelidir. Bu konuda ölçüt yine kişinin kendisidir.

Ali Şîr Nevâyî kanaati anlattığı şiirlerde örnekleme, soyutlama, kıyaslamadan faydalanmış, özlü ifade ve atasözü kullanmaya özen göstermiştir. Kanaatten bahsedilen bazı şiirlerde kıyaslama yapmak için ihtişamın ve zenginliğin simgesi olan Cem, Feridun, Karun ve Hatem'in (F. K. Muk. 702), (F. K. G. 399/6) adı zikredilmiştir. Bu şiirlerde, kanaat Cem'in kadehinden fakr Kârun'un hazinelerinden üstün görülmüştür. Cem'in saltanat kadehinin yolu yılanı benzetilmiş, fakr çanağına kanaat etmek gerektiği vurgulanmış, Hatem'in cömertliği söz konusu edilmiştir. Dünyanın gelin olarak tasavvur edildiği şiirde (G. S. G. 139/7) ise saçlar yılanı benzetilmiştir. Fakrı bilenin dünya gelinin saçını tutmak yerine, yılan tutmaya razı olacağı söylenmiştir.

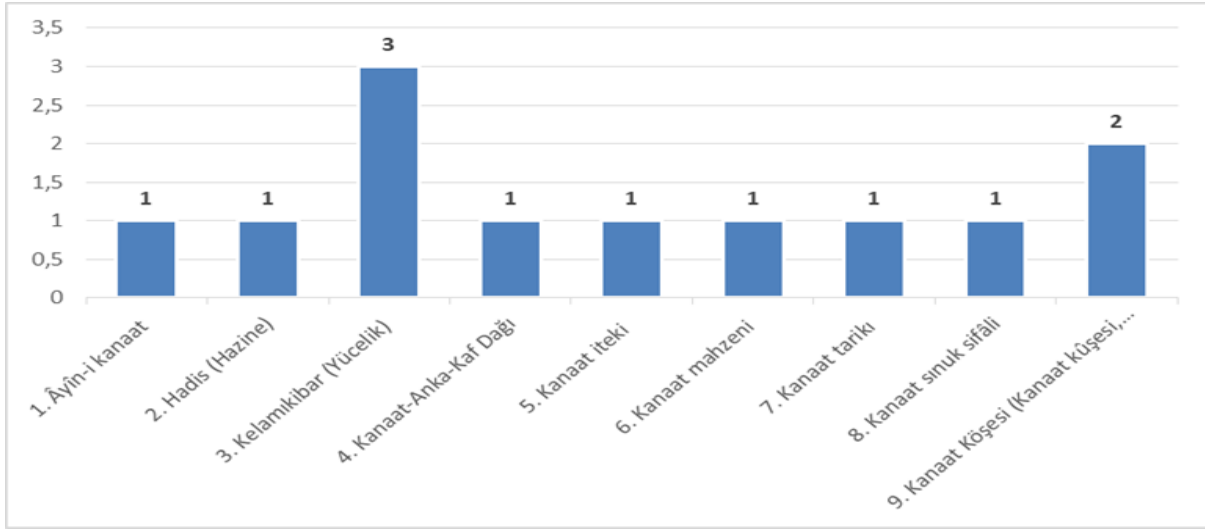
Ali Şîr Nevâyî, kanaat hakkında öğüt verdiği şiirlerde düşüncesini pekiştirmek için atasözü kullanmıştır: "Kişi çün kişi ferzendi hergiz bolmadı ferzend/Bolmas kişi ferzendi kişiğe ferzend" (İnsana başkasının oğlu asla oğul olmaz.) O, baştan sona kanaatten bahsettiği (G. S. Muk. 689/VI), (G. S. Muk. 690 VII/1), (G. S. Muk. 725/XLII) öğüt içerikli şiirlerde bu kavramın özümseyebilmesi için sade ve özlü ifadeler kullanmayı tercih etmiştir. Bu şiirlerde insanın küçük şeylerden mutlu olması gerektiği düşüncesi mevcuttur.

Kanaati anlatırken Nevâyî'nin tercih ettiği yollardan biri kıyaslamadır. Soyutu somutlaştırarak anlaşılır hâle getiren şair, tamahkârlıkla kanaati karşılaştırdığı şiirde tavuğun ağzından yiyecek eksik olmadığı hâlde açgözlülüğünden yaşadığı yerin kümes olduğunu Anka'nın ise kanaatkârlığı sebebiyle kurb Kafi'nda yaşadığını söylemiştir.

Kanaatten bahsettiği şiirlerde şairin başvurduğu yollardan bir diğeri de harf sembolizmidir. Kurb, kanaat ve Kaf Dağı arasında bu münasebetle çağrışım yapılmıştır. Ayrıca söz oyunu yapan şair, kanaat kelimesinin harflerinin sırasıyla yer değiştirildiğinde Anka kelimesinin ortaya çıkmasını kanaatin delillerinden biri olarak görmüştür.

Nevâî'ye göre bu dünyada sultan olmayı isteyen şaha minnet etmeyip kulluk ekmeğine kanaat etmelidir. Tasavvuf içerikli şiirlerde kanaat; fakr, sabır, tevekkül, şükür, bela, zahir, batın, rıza, kısmet, nefis, tecrit (uzlet), itaat, benlik ve benzeri kavramlarla birlikte ele alınmıştır.

Şekil 1: Ali Şîr Nevâî'nin Türkçe Divanlarında Kanaatle İlgili Teşbih ve Tasavvurlar

Ali Şîr Nevâî'nin Türkçe divanlarında kanaat hakkında oluşturduğu teşbih ve tasavvurlarla ilgili grafikten hareketle şu çıkarımlarda bulunmak mümkündür:

Şair, Türkçe divanlarında bazı kaynaklarda hadis olduğu rivayet edilen (Çağrıçı 2001: 290) “kanaat tükenmeyen hazinedir” sözüne ve “kanaat eden yücelir” anlamına gelen “‘azze men kana‘ a zelle men şama‘ a” kelamıkıbarına iktibas yapmıştır. Ali Şîr Nevâî'nin kanaatle ilgili en çok tercih ettiği tasavvur, kanaatin hazine ve yücelik olarak görülmesidir (% 25).

Nevâî'nin Türkçe divanlarında doğrudan tasavvufi terimlerle eşleştirdiği tasavvurlar vardır. Kanaat köşesi (% 17), “kana‘ at sınık sıfâli” (% 8) ve “kana‘ at iteki” (% 8) bu tasavvurlardandır. Bu tasavvurların kullanım sıklığı toplamda % 33'tür. Kanaatin etek olarak düşünülmesi, Kur'an-ı Kerimdeki “takva elbisesi” tabirine benzemektedir. Bu anlamda şairin Kur'an-ı Kerim'in üslup özelliğinden faydalanmış olması ihtimal dâhilindedir.

“Âyîn-i kana‘ at”, kanaat-Anka-Kaf Dağı, “kana‘ at küşesi”, “künc-i kana‘ at”, “kana‘ at mahzeni”, “kana‘ at naşşı”, “kana‘ at sınık sıfâli”, “kana‘ at tarîkı” ifadeleri şairin kanaat hakkında oluşturduğu tasavvurlardır. Bu tasavvurlar doğrultusunda şair kanaati; süs (kana‘ at naşşı), zenginlik, uzlet makamı (kana‘ at küşesi, künc-i kana‘ at), değerli eşyaların saklandığı yer (mahzen), kırık tas/kadeh (sınık sıfâl), yücelik, yaşam biçimi ve tutulması gereken yol (âyîn-i kana‘ at, kana‘ at tarîkı) olarak telakki etmiştir.

Kaynaklar

- Akalın, Şükrü Halûk vd. (2011) . *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arı, Ahmet (2018). *Sâkıb Dede Divanı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, ISBN: 978-975-17-3954-4 Ana Yayın Numarası: 3607 Kültür Eserleri Dizisi- 595, ekitap.ktb.gov.tr/(Erişim Tarihi: 21. 07. 2023).
- Arseven, Tülin (2019). “Odgurmuş’ta Akıbet/Kanaat İkilemi”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute TAED*. (64): 233-251.
- Barutcu Özönder, Sema (1996). *Ali Şîr Nevâyî: Muhâkemetü’l-Lugateyn (İki Dilin Muhakemesi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bektaş, Ekrem (2017). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, ekitap.ktb.gov.tr/(Erişim Tarihi: 21. 07. 2023).
- Bilgili, Nuray (2022). *Gök Tanrının Gölgesi Şaman Türklerde Şamanizm*. Ankara: Kripto Basım Yayın Dağıtım.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1967). *Dinî ve Felsefî Ahlâk Lügatçesi*. İstanbul: Bilmen Basımevi.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed bin İsmail bin İbrâhim el-Cu’fî (1413/1992). *el-Câmiu’s-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Cebecioğlu, Ethem (2010). *Tasavvuf Klasikleri*. Ankara.
- Cebecioğlu, Ethem (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları.
- Çağrı, Mustafa (2001). “Kanaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul. 289-290.
- Coşan, Esad (1996). *Makâlât*. Sadeleştiren Hüseyin Özbay. Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi.
- Davudoğlu, Ahmed (1977). *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez Neşriyat.
- Devellioğlu, Ferit (2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. İstanbul: Aydın Kitabevi.
- Ebû Dâvûd, Süleymân bin el-Eş’as bin İshâk el-Ezdî es-Sicistânî (1409/1988). *Sünenü Ebî Dâvûd*. Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrût: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekafiyye.
- Ebû Abdirrahmân Ahmed bin Şuayb (1992). *Sünenü’n-Nesâî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Erginli, Zafer vd. (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1995). *Şark İslam Klasikleri Mesnevî I Mevlâna*. Çeviren Veled İzbudak. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Gölpınarlı, Abdülbaki (1995). *Şark İslam Klasikleri Mesnevî II Mevlâna*. Çeviren Veled İzbudak. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1995). *Şark İslam Klasikleri Mesnevî III Mevlâna*. Çeviren Veled İzbudak. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1995). *Şark İslam Klasikleri Mesnevî IV Mevlâna*. Çeviren Veled İzbudak. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1995). *Şark İslam Klasikleri Mesnevî V Mevlâna*. Çeviren Veled İzbudak. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1988). *Şark İslam Klasikleri Mesnevî VI Mevlâna*. Çeviren. Veled İzbudak. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İpekten, Haluk (2019). *Nâ'ilî-i Kadîm Dîvânı*. Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, ISBN: 978-975-17-4361-9, Ana Yayın Numarası: 3645 Kültür Eserleri Dizisi- 616, Ankara.
- İbn Mâce, Muhammed bin Yezîd (1992). *Sünenu İbn Mâce*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kanar, Mehmet (2010). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kara, İhsan (2003). *Tasavvuf İstîlâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Kargı Ölmez, Zuhâl (1993). *Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Karaköse, Saadet (2017). *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, ekitap.ktb.gov.tr/(Erişim Tarihi: 21. 07. 2023).
- Karaman, Hayrettin vd. (2014). *Kur'an Yolu Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaörs, Mehmet Metin (2016). *Nevâdirü'ş-Şebâb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karapanlı, Gürcan (2005). *Şeyhülislam Muhammed Mekkî Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kaya, Önal (1996). *Fevâ'idü'l-Kiber*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kuşeyrî (1978). *Kuşeyrî Tasavvufun İlkeleri I (Risâle-i Kuşeyrî)*. Çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kervan Kitapçılık.

- Kesik, Beyhan (2018). *Cenâbî Dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, ISBN: 978-975-17-4051-9 Ana Yayın Numarası: 3596 Kültür Eserleri Dizisi-588, Ankara.
- Kut, Günay (2003). *Garâ'ibü's-Sıgar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mengi, Mine (2020). *Mesîhî Dîvânı*. ISBN: 978-975-17-4614-6, Ana Yayın Numarası: 3677, Kültür Eserleri Dizisi- 633.
- Mütercim Asım Efendi (2009). *Burhân-ı Katı'*. Haz. Mürsel Öztürk ve Derya Örs. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Mütercim Asım Efendi (2013). *El-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. Haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (1993). *Türk Mitolojisi I: (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. 2. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi II: (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. 5. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pala, İskender (2003) *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: LM yayınları.
- Rahimi, Ferhad (2016). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Redhouse James W. (2016). *Müntahabât-ı Lügât-i Osmâniyye*. Haz. Recep Toparlı, Betül Eyövgü Yılmaz, Yaşar Yılmaz. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Roux, Jean Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, Jean Paul (1999). *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, Jean Paul (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Çev. Musa Yaşar Sağlam. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Saygın, Muhterem (2022). *Ali Şîr Nevâyî'nin Garâ'ibü's-Sıgar Adlı Divanının Tahlili*. Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Schimmel, Annemarie (1999). *İslam'ın Mistik Boyutları*. Çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Schimmel, Annemarie (2002). *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*. Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Şentürk, Ahmet Atillâ (2007). “Klasik Şiir Estetiği”. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ed. Talât Sait Hamlan. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 361-402.
- Taberî, Muhammed bin Cerîr (2000). *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. b.y.: Müessetü'r-risâle.
- Tatcı, Mustafa (1990). *Yûnus Emre Dîvânı I İnceleme*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınları / 1280, Klasik Türk Eserleri Dizisi/14, Ankara.
- Tatcı, Mustafa (2016). *UNESCO 2016 Hoca Ahmed Yesevî Yılı Anısına Dîvân-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî*, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme - Araştırma Dizisi, Yayın No: 29, ISBN: 978-9944-237-35-2, Ankara.
- Tarlan, Ali Nihat (1992). *Necati Beg Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihat (2017). *Fuzûlî Divanı Şerhi*. 9. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Taş, Hakan (2010). *Vusûlî Divân [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 3308 Kültür Eserleri 500, ISBN 978-975-17-3542-3.
- Tekin, Talât (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tirmizî (1356/1937-1382/1962). *el-Câmi'u ş-şâhîh: Sünenü't-Tirmizî*. Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire, V, 736, 738.
- Toprak, Funda (2021a). *Tasavvufî ve Edebî Yönleriyle Ali Şîr Nevâyî*. 1. Baskı, Ankara.
- Toprak, Funda (2021b). “Ali Şîr Nevâyî'nin Bir Gazeli Üzerine”, Hamza Zülfikar Armağanı, Ankara: *Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 613-628.
- Türk, Vahit (2016). *Ali Şîr Nevâyî Mahbûbu'l-Kulûb (Gönüllerin Sevgilisi)*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Türk, Vahit (2017). *Ali Şîr Nevâyî Münâcât, Çihil Hadis, Nazmü'l-Cevâhir, Kitâbü Sirâcü'l-Müslimîn*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 11.
- Türkay, Kaya (2002). *Bedâyi'u'l-Vasat*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçan Eke, Nagehan (2019). “Edebiyatın Metaforik Gücü”, *Söylem Filoloji Dergisi*, ISSN 2548-0502, 4(2), s. 238-253.
- Ünlü, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yazıcı, Tahsin (1993). “Câm-ı Cem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedesi*, C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 42.